

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Augustinus Kurt Fenz, *Auf Jahves Stimme hören. Eine biblische Begriffsuntersuchung.* Verlag Herder. Wien 1964. Seiten 132.

Ἡ μετὰ χειρας ἀξιοσπουδάστος βιβλιοκοθεολογικὴ ἐργασία, ἥτις ἐκδίδεται ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Wiener Beiträge zur Theologie, εἶναι ἀφιερωμένη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν λειτουργικῶς λαν εὐχρηστον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ θρησκευτικῶς βαρυσήμαντον, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε μὴ τυχοῦσαν εἰδικῆς κατὰ βάθος καὶ πλάτος ἐρεύνης, βιβλικὴν ἔκφρασιν «τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου ἀκοῦειν». Ἡ φράσις αὕτη ἀπαντῶσα πολλαχοῦ τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ἐκφράζουσα ὀλόκληρον κύκλον ἰδεῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἰδιάζουσαν σχέσιν τῆς μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ διαθήκης (συμφωνίας), ὑποβάλλεται ἐνταῦθα εἰς λεπτομερεστάτην λεξικογραφικὴν, φιλολογικὴν καὶ θεολογικὴν ἔρευναν διεξαγομένην διὰ μέσου τῆς λεγομένης μορφολογικῆς μεθόδου καὶ διὰ συγκρίσεως τοῦ διαφιλοστάτου βιβλικοῦ μετὰ τοῦ συναφοῦς ὕλικου τῆς γραμματείας τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς γ'-α' χιλιετηρίδος π.Χ. καὶ ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν διακρίβωσιν καὶ ἀξιοποίησιν τοῦ νοήματος αὐτῆς διὰ τὴν σύγχρονον ἐκκλησίαν καὶ θεολογίαν (θεολογία τῆς ἀκοῆς). Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σελ. 19-24) τίθεται τὸ ὑπὸ ἔρευναν ζήτημα, καθορίζονται τὰ ὅρια αὐτῆς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἱστορίας τῆς ἐρμηγείας, ὡς καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἐρεύνης, μεθ' ἧς ἐπακολουθεῖ αὕτη ἡ ἔρευνα κατανεμομένη εἰς 5 κεφάλαια. Ἐν τῷ α' κεφ. ἐρευνᾶται λεξιλογικῶς ἡ ἔννοια τῆς «ἀκοῆς τῆς φωνῆς τοῦ Θεοῦ» ἐν τε τῇ Παλ. καὶ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (σ. 25-43). Ἐν τῷ β' κεφ. ἐξετάζεται ἡ ἔννοια αὕτη κατὰ τὰς φιλολογικὰς συγγενείας τῆς ἐν τῇ Ἀγ. Γραφῇ (σ. 25-69). Ἐν τῷ γ' κεφ. ἀνακρίνονται τὰ πρὸς τὴν ἔννοιαν ταύτην παράλληλα τῆς ἔξωβιβλικῆς γραμματείας (σ. 70-80) καὶ ἐν τῷ δ' κεφ. (81-95) διακριβοῦνται τὰ ὅρια καὶ ἡ σημασία τῆς ἐν λόγῳ φράσεως ἐν τε τῇ Π. καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ. Ἐν τῷ ε' κεφ. ἐπισημαίνονται τὰ κύρια θεολογικὰ γνωρίσματα τῆς ἔννοιας αὐτῆς καὶ ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὴν ἐποχὴν ἡμῶν (σ. 96-115). Τέλος ἐν τῷ ἐπιλόγῳ συνοψίζονται τὰ συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης ἔχοντα ὡς ἀξίως: Ἡ φράσις «τῆς φωνῆς τοῦ Θεοῦ ἀκοῦειν» δὲν ἀπαντᾷ μόνον πλειστάκις ἐν τῇ Ἀγ. Γραφῇ, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ κεντρικὴν ἀξίωσιν τῶν ἐκ τῆς θείας διαθήκης ἀπορρεόντων καθηκόντων καὶ εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν ἐνεργειῶν, κατέχουσα ἐξαιρέτων θέσιν ἐν αὐταῖς. Ἡ ἐν λόγῳ ἔννοια, διήκουσα δι' ὅλης τῆς Γραφῆς ἀπὸ τοῦ Γενεσ. 3₉ μέχρι τοῦ Ἀποκαλύψεως 3₂₀, δὲν σχετίζεται πρὸς τινα τῶν λεγομένων πηγῶν τῆς Π. Διαθήκης καὶ δὴ πρὸς τὸ Δευτερονόμιον, ὅπου πολλακίς ἀπαντᾷ, ἀλλὰ κατέχει κεντρικὴν θέσιν ἐν τῷ λεξιλογίῳ οὐ μόνον τῶν βιβλικῶν συμφωνιῶν (Π. καὶ Καινῆς Διαθήκης), ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ βιβλικῇ γραμματείᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς τε Π. καὶ Κ. Διαθήκης. Ἡ ἐν λόγῳ φράσις παρουσιάζει τὰ οὐσιωδέστερα στοιχεῖα τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ἐν τῇ Βίβλῳ. Ὁ ἄνθρωπος τῆς Π. Διαθήκης ἀναγνωρίζει τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς σωτηριῶδεις ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ἐκεῖθεν ἀνάγεται καὶ εἰς τὰς ἐν τῇ δημιουργίᾳ ἐκδηλουμένης ἐνεργείας (Πρβλ. Ψ. 136). Ἀπὸ δὲ τῆς Π. Διαθήκης μεταβιβάζεται εἰς τὴν Καινὴν διὰ τῆς διαπρυσίου ἐξαγγελίας τῆς «καινῆς διαθήκης» ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἰερεμίου (31₃₁), ἵνα πλέον ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ πληρωθῇ ἡ ρῆτρα τοῦ αὐτοῦ προφήτου «Ἀκούσατε τῆς φωνῆς μου καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς Θεὸν καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν» (7₂₈). Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔργου παρατίθεται πλουσία βιβλιογραφία (σ. 14-18) καὶ ἐν τέλει πίνακες κατὰ σελίδας τῶν χρησιμοποιουμένων συγγραφέων καὶ τῶν βιβλι-

κῶν χωρίων. Ἡ ἔργασια αὕτη συνιστᾶται εἰς τοὺς γερμανομαθεῖς θεολόγους, πρὸ παντὸς εἰς τοὺς περὶ τὴν ἱερὰν Βίβλον ἀσχολουμένους.

II. I. Μπρατσιώτης.

Παναγ. Νάκου, Ἐπιθεωρητοῦ Δημοτικῶν Σχολείων. Παιδαγωγικὴ τοῦ Εὐαγγελίου.
Ἔκδοσις Β' νέα. Ἀθήναι 1963. Σελ. 311.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου πεισθεὶς ἐκ τῆς μελέτης τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ διαφόρων σχετικῶν ἑλληνικῶν βοηθημάτων, ὡς καὶ ἐκ τῶν παιδαγωγικῶν του μελετῶν καὶ δὴ καὶ ἐκ τῆς μακρᾶς σχολικῆς του πείρας περὶ τῆς ὑπερόχου παιδαγωγικῆς ἀξίας τῆς Ἱ. Βίβλου, ἀνέλαβε τὸ βαρύτερον ἐγχείρημα νὰ φιλοτεχνήσῃ διὰ πρώτην φοράν παρ' ἡμῖν συστηματικὴν τινα «Παιδαγωγικὴν τοῦ Εὐαγγελίου» ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ καὶ γενικωτέρᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, τ. ἔ. ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς Κ. Διαθήκης, χωρὶς μάλιστα νὰ συμβουλευθῇ οὔτε ξένα οὔτε καὶ τὰ ὑπάρχοντα εἰδικὰ ἑλληνικὰ βοηθήματα, ἐκτὸς ὑπομνημάτων τινῶν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ τινῶν θρησκευτικῶν καὶ θεολογικῶν βοηθημάτων καὶ δὴ καὶ πολλῶν ἑλληνικῶν παιδαγωγικῶν ἔργων. Τὴν πλουσιωτάτην ὕλην του κατανέμει ἐπὶ τῆ βᾶσει τῶν δεδομένων τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ὡς ἐξῆς: 1. Τὸ Εὐαγγέλιον ὡς παιδαγωγικὸν βιβλίον (σ. 15-18). II. Ἐννοια τῆς ἀγωγῆς (σ. 19-23). III. Παράγοντες τῆς ἀγωγῆς (σ. 24-74). IV. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς (σ. 75-133). V. Μέσα τῆς ἀγωγῆς, ἕμμεσα καὶ ἔμμεσα, ἐν οἷς καὶ ἡ διδασκεία ὕλη, ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας, διδασκτικὰ ἀξιώματα, μορφαὶ καὶ διεξαγωγή τῆς διδασκαλίας (σ. 134-293). VI. Τὸ δυνατόν τῆς ἀγωγῆς (σ. 294-300). VII. Ἐπίλογος (σ. 301-304). VIII. Περιεχόμενα (σ. 307-9). IX. Πηγαὶ — Βιβλιογραφία.

Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν φέρει οὔτε θεολογικὸν οὔτε ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικὸν παιδαγωγικὸν χαρακτῆρα, διὸ καὶ παρουσιάζει ἀτελείας εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ μεγάλου θέματος τοῦ καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν πραγμάτων, ἀτελείας ὀφειλομένας ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ἑλλειψιν θεολογικῆς μορφώσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν παιδαγωγικὴν καὶ διδασκτικὴν του μονομέρειαν, ἥτις θὰ ἐμειοῦτο, ἐὰν οὗτος εἶχε χρησιμοποιήσῃ καὶ εἰδικὰς τινάς, ἔστω καὶ ἑλληνικὰς θεολογικὰς ἐργασίας, οἷαι εἶναι ἡ «Κατηχητικὴ» τοῦ κ. Τρεμπέλα καὶ ἡ τοῦ Κλ. Στρατιώτου καὶ ἡ «Χριστιανικὴ Παιδαγωγικὴ» τοῦ κ. Δ. Μωραΐτου. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου ἰσχυρισμὸν (σ. 312), ὅτι «βιβλιογραφίαν δὲν ἀναγράφει διότι, κατ' αὐτόν, εἰδικὴ βιβλιογραφία δὲν ὑπάρχει» καὶ ὅτι «ἀρχὴ βιβλιογραφίας ἔκαμεν ἡ «Παιδαγωγικὴ τοῦ Εὐαγγελίου» (ἐννοεῖται τοῦ κ. Νάκου), τοῦτο εἶναι ὑπερβολὴ καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα, καθ' ὅσον μάλιστα, ὅτε ἐξεδόθη ἡ παρούσα β' ἔκδοσις τοῦ βιβλίου, ὑπῆρχον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Jean Coaninat (La Pédagogie du Christ) (1961) καὶ τὸ ἐνέτι 1966 ἐκδοθὲν ἀξιόλογον ἔργον τοῦ κ. Ἱ. Κολιτσάρα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ μεγάλος Παιδαγωγός» (ἐκδοθὲν ἔκτοτε καὶ εἰς γ' ἔκδοσιν), τὸ ὁποῖον βιβλίον, κατὰ τὴν ὁμολογίαν του, ἐγνώριζεν ὁ συγγραφεὺς, ἔστω καὶ ἂν δὲν πρόκειται μορφολογικῶς περὶ «Παιδαγωγικῆς τοῦ Εὐαγγελίου» δὲν δικαιούται ὅμως νὰ ἀρνηθῇ τις τὴν παιδαγωγικὴν του σπουδαιότητα καὶ ὅτι κατ' οὐσίαν πρόκειται περὶ Παιδαγωγικῆς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐτέρα δὲ ἀτέλεια, δι' ἐν τούτῳ χριστὸν τοιοῦτο ἔργον, εἶναι νομίζομεν καὶ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζεται, ἂν καὶ ἀποφεύγει τὰς μεγάλας ἀκρότητας, καὶ μάλιστα χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν ἱστορικὴν καὶ ὄχι τὴν εἰς ἀμφιθυμίαν ἄγουσαν νέαν ἐπαναστατικὴν ὀρθογραφίαν, ἣ μᾶλλον ἀνορθογραφίαν. Ὁ ἑλληνογραφὴς ἀναγκάσθη μελαγχολεῖ πως συγκρίνων ἐκείνως τὴν γλῶσσαν τοῦ βιβλίου τούτου πρὸς τὴν κατεριν ἡμῶν γλῶσσαν τοῦ ἱεροῦ πρωτοτύπου τῆς Καινῆς Διαθήκης, εἰς τὴν ὁποίαν εὐτυχῶς φιλοτιμεῖται ὁ συγγραφεὺς νὰ

παραθέτῃ ἐνταῦθα ἀφθονώτατα εὐαγγελικὰ χωρία. Πολλῶ μᾶλλον ὅμως παρηγορεῖται ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἐπιλόγου τοῦ βιβλίου τούτου, ὅστις φέρει τὸν ὑπότιτλον «Ἑλληνισμὸς-Χριστιανισμὸς», βλέπων ὅτι ὁ συγγραφεὺς, καίπερ ἀνήγων εἰς τὴν Στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν καὶ μὴ εὐμοιρῆσας πανεπιστημιακῆς κλασικῆς μορφώσεως, ὁμιλεῖ μετὰ θαυμασμοῦ πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἐξάγει αὐτῶς μὴ τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἅπ. Παῦλος καὶ οἱ φαινότεροι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξαν τρόφιμοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ὅτι «ἡ Ἑλλάς ἔδωσε καὶ ἐπῆρε, ἐξελλήνισε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἐξεχριστιανίσθηκεν ἀπὸ αὐτόν», οὕτως ὥστε «νὰ δημιουργηθῇ ἡ ὑπέροχη σύνθεσις ποῦ λέγεται ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς». Καὶ τὸ παρά πᾶσαν ἀτέλειαν (ἀτέλειαν ἐπιδεικτικὴν βελτιώσεως εἰς γ' ἔκδοσιν) συμπαθὲς καὶ ὠφέλιμον διὰ διδασκάλους καὶ γονεῖς βιβλίον, τὸ ὅποιον εἶχεν ἐγκριθῆ καὶ ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου, ἐπηνέθη δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ν. Λούβαρι. (βλ. πρόλογον τοῦ βιβλίου), ἐξετιμῆθη δὲ καὶ ἀπὸ τὴν οἰκειάν τάξιν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καταταλεῖται χαρακτηριστικῶς ὡς ἐξῆς: «Ὁ Ἱ. Χριστὸς εἶναι ὁ μόνος ἀληθινὸς παιδαγωγός, Ἦ φράσις του, ὅτι δὲν εἶναι θέλημα Θεοῦ νὰ χαθῆ οὔτε ἓνα ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδιὰ, ἃς ἤχῃ πάντοτε στ' αὐτὰ ὅλων μας» (Ματθ. ιη' 14).

II. I. Μπρατσιώτης.

Sources chrétiennes. Les éditions du Cerf. Paris.

1. Romanos le Mélode. Hymnes. Tome 1. L' Ancien Testament 1-VIII Pages 427.

Ἡ νέα αὕτη καὶ ἀπὸ πολλοῦ ἀναμενομένη ἔκδοσις ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ ἐμφανιζομένη μετὰ τὰ γνωστὰ πρόσφατα ἔκδοτικὰ ἐγχειρήματα τῶν καθηγητῶν Ν. Τωμαδάκη καὶ Maas-Τρυπάνη καὶ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὸ εὐρύτατον διάφερον διὰ τὰ ἔργα τοῦ κορυφαίου Βυζαντινοῦ ὑμνογράφου, ὀφείλεται εἰς τὸν κ. José Grondidier de Malons. Τὸ ἔργον ἀφιερωμένον εἰς πολλαχῶς περισπουδάστους ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ, σχετιζομένου πρὸς τὴν Παλαιάν Διαθήκην, προλογίζεται καὶ παρουσιάζεται μετὰ πολλῆς θερμότητος ὑπὸ τοῦ ἐμπνευστοῦ καὶ ποδηγέτου τοῦ ἐγχειρήματος τούτου ἐπιφανοῦς βυζαντινολόγου καθηγητοῦ P. Lemerle, διδασκάλου τοῦ ἐκδότου. Ἔπεται ἐπιμεμηλεμένη εἰσαγωγή τοῦ ἐκδότου μνημονεύουσα εὐφῆμως καὶ τοῦ κ. Τωμαδάκη ὡς ἐξῆς: «Cet ouvrage marque une sdate importante dans l' histoire de l' édition de Romanos et il faut être reconnaissant à M. Thomadakis d' en avoir assumé l' entreprise» (σ. 48-9). Ἀκολουθῶς δ' ἐκτίθενται αἱ ἀρχαὶ τῆς παρούσης ἔκδοσεως καὶ ἐπακολουθοῦσι τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον κριτικῶς κεκαθαρμένον καὶ μετρικῶς διατεταγμένον καὶ μετὰ τῶν ἀναγκασιούσων ἐπὶ μέρους εἰσαγωγῶν, ὠραίας γαλλικῆς μεταφράσεως, καὶ κριτικῶν σημειώσεων καὶ σχολίων ἐφωδιασμένον. Προαναγγέλλεται δὲ ἡ προσεχὴς ἔκδοσις τοῦ II τόμου.

2. Leon le Grand. Sermons. Tome I. 2 édition. Pages 293.

Τῆς παρούσης β' ἐκδόσεως τοῦ I τόμου προτάσσεται βελτιωμένη καὶ ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή τοῦ Dom Jean Leclercq, (σελ. 7-55), ἔθνα ὁ λόγος περὶ τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ λεγομένου Μεγάλου καὶ τῆς ἐποχῆς του, περὶ τῶν σχέσεων τοῦ κηρύγματός του πρὸς τε τὴν θείαν λατρείαν καὶ τὸ δόγμα καὶ τὸ ἥθος καὶ δὴ καὶ πρὸς τὴν παπικὴν αὐθεντίαν, ἣν περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο ὁ ἐν λόγῳ πάπας. Ἔπονται δὲ πληρεστέρα βιβλιογραφία, τὸ λατινικὸν πρωτότυπον 10 λόγων εἰς τὰ Χριστούγεννα, ἐνὸς περὶ τῆς θείας ἑνανθρωπήσεως κατὰ τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ 8 λόγων εἰς τὰ Θεοφάνεια, μετὰ μεταφράσεως ἀναθεωρημένης καὶ σχολίων τοῦ μοναχοῦ τοῦ Clairvaux Dom René Dolle.

Quodvultdeus, Livre des promesses et des prédictions. Τόμος I. II. Pages 742.

Πρόκειται περὶ πολὺ ἐνδιαφέροντος βιβλιοθεολογικοῦ ἔργου τοῦ προσφιλοῦς εἰς τὸν ἅγιον Αὐγουστῖνον μαθητοῦ, διακόνου καὶ φίλου, ἔπειτα δὲ καὶ διαδόχου ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἱππῶνος, τοῦ ὁποίου ἔργου κυκλοφοροῦμένου εὐρέως ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Προσπέρου (Prosper), τοῦ ἐξ Ἀκυιτανίας, ἀπεδείχθη ἡ πατρότης διὰ τῶν ἐργασιῶν ἄλλων καὶ τοῦ κ. René Braunn, εἰς ὃν ὀφείλεται καὶ ἡ παρούσα ἔκδοσις μετὰ τῆς ἔκτενουσας καὶ σαφῆς φιλολογικοκριτικῆς εἰσαγωγῆς, τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου κριτικῶς κεκαθαρισμένου, γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων, παραρτημάτων καὶ πινάκων βιβλικῶν, γραμματικῶν, λεξικολογικῶν καὶ ἀναλυτικῶν. Τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον τοῦ Quodvultdeus, ἀσχολούμενον ἐν τῷ πνεύματι τῆς αὐγουστίνειου θεολογίας (De civitate Dei) περὶ τὰς θείας ἐπαγγελίας καὶ προφητείας τῆς τε II. καὶ τῆς K. Διαθήκης καὶ ἐν τῇ ἁρμονικῇ των σχέσει καὶ ἐκπληρώσει, προκαλεῖ ἰδιαιτέρον διαφέρον οὐ μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρμηνείας ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν ε' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τῆς Βίβλου.

II. I. Μπρατσιώτης.

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Κοινωνικὰ ὄμιλια. Εἰσαγωγή-Νεοελληνικὴ ἀπόδοσις—Σημειώσεις ὑπὸ Παναγ. Στάμου. Ἀθήναι 1964. Σελ. 144.

Ἐν τῷ τεύχει τούτῳ ὁ ἐν Κασσάνδρᾳ ζηλωτῆς θεολόγος γυμνασιάρχης, συνεχίζων τὴν ὥραϊαν του προσπάθειαν, ὅπως καταστήσῃ εὐπροσίτους τοὺς ἀνεξαντλήτους θησαυροὺς τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, προσφέρει εἰς ἀπλὴν καθαρεύουσαν ὀμιλίαν καὶ ἀποσπάσματα διαφόρων ὀμιλιῶν τοῦ ἀθανάτου πατρὸς ἐπὶ τοῦ προσφιλεστάτου εἰς αὐτὸν κοινωνικοῦ θέματος, τοῦ πλοῦτου καὶ τῶν ἔναντι τῆς πτωχείας ὑποχρεώσεων αὐτοῦ. Ἡ κατανομή τῆς ὕλης γίνεται κατὰ τίτλους καὶ ὑποτίτλους μετὰ παραπομπῶν εἰς τοὺς οἰκείους τόμους τῆς Ἑλλην. Πατρολογίας του Migne μετ' ὀλίγων σημειώσεων καὶ πινάκων τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν ἐξεταζομένων θεμάτων.

II. I. Μπρατσιώτης.

Γεωργίου Κουσουλάκου, Δικαιοθεσία καὶ πολιτικὴ ὡς αἱ τέχναι τοῦ δυνατοῦ καὶ ὁ συμβιβασμὸς ἐν τῷ θεσμῷ τῶν θετῶν δικαίων καὶ τῇ ἠθικῇ. Ἐν Ἀθήναις 1963. Σελ. 120.

~~Ὁ ἔγκριτος ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης καθηγητῆς τοῦ Ἀστικοῦ δικαίου ἀσχολούμενος εὐδοκίμως καὶ περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἥθους ἐν γένει, τῶν ὁποίων ἀσχυλιῶν καρπὸς ἀξιολόγους ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη νὰ παρουσιάσωμεν καὶ ἀπὸ τῶν σπηλιῶν τούτων, προσφέρει ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ νέα δείγματα τῆς περὶ τοιαῦτα θέματα εὐδοκίμου ἐνασχολήσεώς του. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἀφιερωμένον, ὡς καὶ αἱ τελευταῖαι ἐργασίαι του, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ δὴ εἰς τὴν περιεκτικωτάτην καὶ ἀκανθωδεστάτην ἔννοιαν τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων, εἰσερχόμενος in medias res, ἀσχολεῖται περὶ τὸν συμβιβασμὸν ἐν τῷ βίῳ καθόλου καὶ τῷ πολιτικῷ καὶ τῷ δημοσίῳ βίῳ γενικώτερον ἐν τῷ δευτέρῳ πραγματεύεται περὶ τοῦ συμβιβασμοῦ ἐν τῇ δομῇ τῶν θετῶν δικαίων καὶ ἐν τῷ τρίτῳ περὶ τοῦ συμβιβασμοῦ ἐν τῇ ἠθικῇ. Ἐνεὺς ὑπερβολῆς, πρόκειται περὶ ἔργου μαρτυροῦντος, ἐκτὸς τῆς πλουσιωτάτης νομικῆς τοῦ συγγραφέως πείρας, περὶ τῆς καταπληκτικῆς εὐρυμαθείας καὶ ἐνημερότητος αὐτοῦ περὶ τε τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ τὴν βιβλικὴν καὶ τὴν πατερικὴν καὶ τὴν νεωτέραν καὶ δὴ καὶ τὴν σύγχρονον νομι-~~

κὴν, φιλοσοφικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν γραμματείαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν εἰς τὰς κυριωτέρας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ὡς καὶ περὶ τῆς εὐθυκρισίας καὶ τῶν ὀρθοδόξων χριστιανικῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ δὴ περὶ μιᾶς πολυτῆος καὶ ἐπικαιροτάτης προσφορᾶς διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς σοβούσης ἀνὰ τὸν λεγόμενον πεπολιτισμένον κόσμον κρίσεως καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἠθικὴν τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων ἐξυγίανσιν.

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

Ἄποστ. Ε. Βακαλοπούλου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ἡμίτομος Β', Τουρκοκρατία 1453-1669. Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας, Θεσσαλονίκη, 1964, σελ. ια' + 501.

Ὁ συγγραφεὺς, ἀφοῦ εἰς τὸν Α' τόμον διηρέυνησε τὰ προβλήματα τῆς διαμορφώσεως τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ἐξετάζει ἤδη τὴν πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν κατάστασιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης, ἤτοι ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς μεγαλυτέρας ἐπεκτάσεως αὐτῆς εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον. Ὁ παρὼν ἡμίτομος θὰ δλοκληρωθῇ διὰ τοῦ Β2, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἐξετασθοῦν τὰ περὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν ζυμώσεων καὶ τῶν ἀγῶνων τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ ἡμίτομος περιλαμβάνει Εἰσαγωγὴν, σ. 1-7· κεφ. I, Τὰ δύσκολα χρόνια τῆς σκλαβιάς, σ. 9-61· κεφ. II, Φυγὴ καὶ νέα διασπορά, σ. 62-133· κεφ. III, Ὀργάνωσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου, σ. 134-336· κεφ. IV, Νέα διακίνησις ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, σ. 337-433· Πίνακα βραχυγραφῶν, σ. 434· Βιβλιογραφίαν, σ. 435-467· πίνακα ὀνομάτων καὶ λέξεων, σ. 469-491· πίνακα ξένων ὀνομάτων καὶ λέξεων, σ. 497-501. Ἀναλυτικώτερον τὰ περιεχόμενα ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὰ δεινὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς τουρκοκρατίας. Μολοντοὶ οἱ Τοῦρκοι χρησιμοποιοῦν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς αὐτοκρατορίας των τὴν πείραν τῶν Ἑλλήνων, γενικῶς περιήγαγον αὐτοὺς εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ θεωροῦνται δευτέρας κατηγορίας πολῖται, καὶ ἐφόρτωσαν εἰς αὐτοὺς τὸ πλεῖστον τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων. Ὅλοι αἱ γὰρ ἐπερίθληθον ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον παρεχόρει αὐτὰς εἰς τιμαριούχους ἢ εἰς βακούφια. Αἱ ὑποχρεώσεις τῶν καλλιεργητῶν καὶ γενικώτερον ὅλων τῶν ὑποδοῦλων αὐξάνονται συνεχῶς καὶ σὺν τῷ χρόνῳ καθίστανται καταθλιπτικά. Ἀλαζονικὴ εἶναι ἡ στάσις τῶν Μουσουλμάνων ἀπέναντί των. Ἀπαιτοῦν ἀκόμη καὶ ἡ ἐνδυμασία (σκούρου χρώματος) νὰ τονίξῃ τὴν διαφορὰν. Ἡ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης δὲν γίνεται πανταχοῦ ἀνεκτὴ, διὸ εἰς ὀρισμένους περιοχὰς οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ προσλάβουν τὴν τουρκικὴν. Εἰς τὴν προσπάθειάν των πρὸς ἐπιβίωσιν οὗτοι περιήρχοντο εἰς κάποιον συμβιβασμὸν «μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεως», ὡς ἔλεγε κατὰ τὸ ψαλμικὸν ὁ Ζυγομαλάς. Εὐθύτερα βεβαίως ἦτο ἡ διαγωγή τῶν εἰς τὰ ὄρεα διαβιούντων, καθ' ἧσον ἄλλωστε οὗτοι ἠσθάνοντο ἀτονώτερον τὸν ζυγόν.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὰ δεινὰ ἔκαμπτον τοὺς ὑποδοῦλους, ἰδίως ὁσάκις αἱ πιέσεις καθίσταντο βαρῦταται ἔπειτα ἀπὸ συνταρακτικὰ γεγονότα. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἠσπάζοντο φαινομενικῶς τὸν ἰσλαμισμὸν, διατηροῦντες κρυφίως τὴν χριστιανικὴν πίστιν· ἀλλὰ μετὰ τινὰς γενεὰς οἱ ἀπόγονοι τῶν κρυπτοχριστιανῶν τούτων ἐλησμόνουν τὴν προέλευσίν των. Ἄλλοι ἐδέχοντο τὸν ἰσλαμισμὸν ἐξ ἀρχῆς πλήρως. Οἱ ἐξωμῶται ἐφέροντο τυραννικώτερον πρὸς τοὺς ὑποδοῦλους ὁμοεθνεῖς των. Ἡ βία ἐξισλάμισις ἀντιπροσωπεύεται διὰ τοῦ παιδομαζώματος, ἐνεργουμένου ἀπὸ πενταετίαν κατ' ἀρχάς, ἐτησίως δὲ βραδύτερον, καὶ συγκεν-

τροῦντος πλῆθος χριστιανῶν παίδων διὰ τὸν στρατὸν τῶν γενιτσάρων, τὴν ἐσωτερικὴν ὑπήρ-
 ρεσίαν τῆς σουλτανικῆς αὐτῆς καὶ τὴν ἐπ' ἀνδρασίαν τῆς διοικήσεως.

Ὅτω προῆλθεν ὑπερβολικὴ πτωχεία τῶν ὑποδούλων, ἀραιώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πλη-
 θυσμοῦ καὶ ἀλλοιώσεις τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος τῶν Τούρκων.

Εἰς τὸ δεῦτερον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὰ τῆς φυγῆς τῶν Ἑλλήνων ἐνώ-
 πιον τοῦ διωγμοῦ πρὸς ἀσφαλεστέρους τόπους εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικόν. Οἱ
 τῶν ἀνωτέρων τάξεων φεύγουν πρὸς τὴν Δύσιν (Φραγκοκρατούμενας περιοχάς, Βενετίαν,
 Ἰταλίαν, Σικελίαν) ἢ πρὸς τὴν Ἀνατολὴν (Ἰβηρίαν, Γεωργίαν, Καυκάσον). Ὁ πολὺς λαὸς
 ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰς πόλεις καὶ τὰς πεδιάδας πρὸς τὰ ὄρεϊνά. Εἰς τὰ ὄροπέδια καὶ τὰ
 πλάγια τῶν βουνῶν ἰδρύνονται νέοι πτωχότατοι οἰκισμοί, οἱ ὅποιοι κατ' ὄλιγον ἀπέκταν τὰ
 μέσα ἀνετωτέρας διαβιώσεως διὰ τῆς ἀναπτύξεως κτηνοτροφίας, ὑποτυπώδους γεωργίας,
 βιοτεχνίας καὶ ἐμπορίου.

Ὅτως ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς εἰς πολλὰς πόλεις ὑπερέχει ἀριθμητικῶς, ἀλλ'
 εἰς τὴν ὑπαιθρον τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν εὐρίσκεται ἐν μειοψηφίᾳ.

Ἀπὸ τὰς νήσους, ὅπου ἐνεφανίζοντο κατὰ καιροὺς τουρκικὰ ἀγῆματα καὶ πειραταί,
 οἱ κάτοικοι φεύγουν πρὸς τὰ ὄρεϊνά ἐπίσης ἢ εἰς τὴν ξένην. Ἀκόμη καὶ αἱ μικραὶ νησίδες,
 εὐτυχέστεραι κατ' ἀρχάς, ἐρημώνονται. Ὅταν ἡ πειρατεία ἡλαττώθη, αἱ νῆσοι ἐπανηποι-
 κίσθησαν δι' Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν. Νέα ἐξόρμησις τῆς πειρατείας παρατηρεῖται μετὰ τὸ
 1600.

Ἡ ἀνασύνταξις τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἐξετάζεται εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον. Καὶ κατ'
 ἀρχάς μὲν σκιαγραφεῖται ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις εἰς τοὺς δυσκόλους μετὰ τὴν ἄλω-
 σιν καιροὺς καὶ ἐξηγεῖται ὀρθῶς τὸ φαινόμενον τῆς νέας ἀκμῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρ-
 χείου, ἀναλαβόντος ἤδη καὶ ἐθναρχικὰ καθήκοντα. Ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ τὸ πεσκέσι ὡς
 καθιερωθὲν καὶ αὐξήθην διὰ τῶν ραδιουργιῶν τῶν χριστιανῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοσμι-
 κῶν ἀρχόντων. Βεβαίως πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ τουρκικὴ λαίμαργία. Ἐφ' ὅσον ἀπο-
 δίδεται ἡ διόγκωσις τοῦ ρεύματος τοῦ ἐξισλαμισμοῦ εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν Τούρκων νὰ
 τρομοκρατήσουν τοὺς χριστιανούς πρὸς ἀπόσπασιν χρημάτων ἀπαραιτήτων εἰς τοὺς ὀθω-
 μανούς ἀρχοντας εἰς ἐποχὴν κλονισμοῦ τῆς τουρκικῆς οἰκονομίας, διατὶ καὶ τὸ πεσκέσι νὰ
 μὴ θεωρηθῇ ὡς ἔχον τὴν ἀρχὴν εἰς παρομοίαν αἰτίαν; Ἡ πληροφορία τοῦ Belon περὶ τοῦ
 ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν ὑπῆρχον 24 μοναστήρια εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος εἶναι ἐσφαλμένη. Ὑπῆρ-
 χον ἀρχικῶς μὲν 19, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ περίπου τοῦ 15 αἰῶνος 20, ὡς καὶ σήμερον (σ.
 183). Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ Ἅγιοι εἰς τὴν Ὁρὸδοξον Ἐκκλησίαν πράγματι ὑπὸ τοῦ
 λαοῦ ἀναγνωρίζονται καὶ ἔπειτα ἀνακηρύσσονται καὶ ἐγγράφονται εἰς τὸ ἐπίσημον ἐρτο-
 λόγιον (σ. 206).

Ἀκολουθεῖ προσεκτικὴ ἐξέταξις τῆς κατὰ κράτος τῆς Παυδαίας. Εἰς τὸ σημεῖον
 τοῦτο ἐπισημαίνεται ἡ ἐφεκτικότης τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τῆς φιλοσοφίας. Ὁ συγγραφεὺς
 σημειώνει ὅτι ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης, ὁ Γεννάδιος, ὑπεστήριξε
 τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὅτι εἰς τὴν ἐπίσημον πατριαρχικὴν σχολὴν ἐδιδάσκοντο ὡς κύριον μάθημα
 ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία. Ἐπομένως δὲν πρόκειται περὶ δυσμενείας τῆς ἐπίσημοι Ἐκ-
 κλησίας πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ὑποψία ὑπῆρχε μόνον ὡς πρὸς τὴν ὑπερβολικὴν χρῆσιν τῆς
 φιλοσοφίας εἰς τὴν Θεολογίαν καὶ ὡς πρὸς τὰ νεώτερα φιλοσοφικὰ συστήματα. Πάντως
 κληρικοὶ ἦσαν καὶ οἱ τὰ συστήματα ταῦτα κατὰ πρῶτον εἰσαγαγόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα
 (Ἀνθρακίτης, Βουλγαρις). Κατάρρευσις τῆς πνευματικῆς ζωῆς σημειώθηκε κατὰ τὸν 15
 αἰῶνα μὲ ἐξαιρέσει μόνον τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἐπτανήσου. Ἡ Βενετία ὑπῆρξε τὸ κέντρον
 ὅπουθεν προῆλθεν ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὑφίσταντο μόνον στοιχειώ-
 δη σχολεῖα εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ναῶν καὶ μία ἀνωτέρα σχολή, ἡ Πατριαρχικὴ ἀκαδημία.
 Εἰς τοὺς σπουδαιότερους ἐκ τῶν λογίων, ἰδιαιτέρως τὸν Μᾶρκον Μουσοῦρον καὶ τὸν Θεό-
 φιλον Κορυδαλέα, ἀφιερώνονται ἀρκετὰ σελίδες.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινοτήτων, ὁ συγγραφεὺς ἀσπάζεται τὴν γνώμην τοῦ Παπαρηγοπούλου τροποποιημένην. Εὐρίσκει τὴν ρίζαν του εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἴσως εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ δέχεται ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεώς του καὶ ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἄλβανούς. Ἡ διοργάνωσις τῶν κοινοτήτων, πραγματοθεῖσα ἵπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τῆς Ἐκκλησίας, εἶχεν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τῶν ὑποδούλων. Ἰδιαιτέραν θέσιν καὶ σημασίαν εἶχον ἐντὸς τῶν κοινοτήτων αἱ συντεχνίαι. Εἰς μεταγενέστερον τόμον ἀξίζει νὰ ἀφιερωθῇ περιωρισμένος χώρος καὶ εἰς τὸ θέμα τῶν συνθηματικῶν διαλέκτων τῶν συντεχνιῶν.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο κατακλείεται μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, τὸ ὅποιον συνδέεται μετὰ τοῦ θεσμοῦ τῶν ὄρειῶν κοινοτήτων. Οἱ κλέπτες κατ' ἀρχὰς ἦσαν βεβαίως λησται καὶ ἀτίθασοι νέοι δυσηρεστημένοι ἀπὸ τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς ἢ τοὺς προσετούς. Ἐμφανισθέντες εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν, δὲν εἶχον ὡς μέλημα τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον τοὺς ὠδήγησεν εἰς αὐτὸ τὸ ἔντονον κατὰ τῶν Τούρκων μῖσος. Μετὰ τὴν αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κλεφτῶν ἡ ζωὴ τῆς ὑπαίθρου ἐχειροτέρευσε καὶ ἡ ἀσφάλεια, τὴν ὁποίαν ἐπεζήτουν οἱ φεύγοντες εἰς τὰ ὄρεινά ἐνώπιον τῶν κατακτητῶν διατηρήθη τώρα ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς των. Ἀντίπαλοι αὐτῶν ἦσαν οἱ ἀρματωλοὶ, ἀποτελοῦντες οὕτως εἰπεῖν τὴν ἐντοπιᾶν χωροφυλακὴν τῶν ὄρειῶν περιοχῶν. Ἦσαν συχναὶς παλαιοὶ κλέφται, οἱ ὅποιοι ἔναντι παραχωρήσεως ὠρισμένων προνομίων καὶ ἀμοιβῆς παρὰ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἀνελάμβανον τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ τὴν πᾶσιν τῆς ἀναρχίας. Ὁ θεσμὸς τοῦ ἀρματωλικίου ἐβοήθει τὴν τουρκικὴν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς πανταχόθεν πληττομένους δυστυχεῖς ραγιάδες καὶ συνέβαλλεν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν προνομίων τῶν ὑποδούλων, τὰ ὁποῖα ἐκινδύνευον ἀπὸ τὰς αὐθαιρεσίας τῶν πασάδων καὶ μπέηδων. Ὅσακις οἱ Τούρκοι ἐζήτουν μείωσιν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀρματωλικίου, οἱ ἄνδρες αὐτοῦ μετέπιπτον εἰς τὴν κατάστασιν τῆς κλεφτουριάς. Αἱ πληροφορίες περὶ τῶν κλεφτῶν εἶναι νεώτεραι, ἀλλ' ἀπεικονίζουν καὶ τὴν παλαιότεραν κατάστασιν. Δι' ἐξευγενισμοῦ καὶ ἐξυψώσεως τοῦ δεσμοῦ, κλέπτες καὶ ἀρματωλοὶ συνέπηξαν τὸν στρατὸν τοῦ ὑποδούλου γένους.

Ἡ ἐκθεσις εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, διὰ νὰ καταστῇ ὠλοκληρωμένη, ὀρθῶς ἐκφεύγει ἀπὸ τὰ τεθῆνα χρονολογικὰ ὄρια.

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον ἐκτίθεται αἱ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας συνετελέσθη ἡ νέα διακίνησις τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ δημιουργία ἰσχυρῶν ἀστικῶν κέντρων. Εἰς τὴν ὑπαίθρου ἡ διαβίωσις κατέστη ἀνυπόφορος λόγῳ τῆς δράσεως τῆς κλεφτουριάς, ἐνῶ εἰς τὰς πόλεις μετὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ὁ βίος κατέστη ἀνετάτερος. Κύρια ἀστικά κέντρα ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν ἦσαν ἡδὴ τὸ Ναύπλιον, αἱ Ἀθῆναι, αἱ Θῆβαι, ἡ Χαλκίς, ἡ Ναύπακτος, τὰ Ἰωάννινα, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀδριανούπολις καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ἐστία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μετὰ τὴν ἄλωσιν εἶχε καταστῆ ἔρημος σχεδὸν καὶ μόνον ὁ ἐβραϊκὸς πληθυσμὸς παρέμεινεν ἐκεῖ. Ἀφ' ὅτου ὅμως Μεχμέτ ὁ Β' ἀπεφάσισε νὰ τὴν ἀναδείξῃ πρωτεύουσαν καὶ τῆς ἰδικῆς του αὐτοκρατορίας, συνῆρσεν ἐκεῖ πολὺς λαὸς καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς ἀνήρχετο εἰς 800.000 κατὰ τὸν 12' αἰῶνα. Βεβαίως αἱ εὐγενεῖς οἰκογένειαι τοῦ Βυζαντίου, πλὴν ἐλαχίστων, διεσκορπίσθησαν εἰς τὴν Δύσιν, τὴν Ρωσίαν καὶ τὰς παραδουναβίους Ἡγεμονίας, ἐνῶ μερικαὶ παρέμειναν εἰς ἐπαρχιακὰς πόλεις. Περὶ τὸ πατριαρχεῖον ἤδη ἀνεπτύχθη νέα ἀρχουσα τάξις, ἡ τῶν Φαναριωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν καὶ τινες ἀπόγονοι παλαιῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐδημιουργήθησαν συνθήκαι εὐνοοῦσαι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ὄρειῶν πληθυσμῶν πρὸς τὰς πόλεις, τὰς πεδιάδας καὶ τὰ παράλια. Ἰδιαιτέρως ὁμοίως εἴλκυσαν τοὺς ὄρεινοὺς πληθυσμοὺς ἡ Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ ἡ Ἰταλία, ὅπου οὗτοι συνῆρχον ἐμπορικὰς ἐνώσεις, τὰς καμπανίας. Οἱ μετανάσται ἦσαν μόνον ἄνδρες καὶ ἐπισκέπτοντο τὰς γενετέρας των κατ' ἀρχαῖα διαστήματα. Ὁ ἄγνωστος ποιητὴς λέγει διὰ τὸν ξενιτευμένον σύζυγον· ἀδῶ-

δεκα χρόνους ξενιτιὰ καὶ τρεῖς βραδυὲς στὸ σπῆτιν. Ἡ εἰσροὴ συναλλάγματος ἀπὸ τοὺς μετανάστας ἀνεξωογόνησε τὰς ὄρεινὰς κοινότητας.

Οἱ νησιῶται, παρὰ τὸν συνεχιζόμενον κίνδυνον τῶν μεταναστῶν, ἐπαφελήθησαν ἀπὸ τὴν ἀύξανομένην ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μετ' Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Οὕτως ἐδημιουργήθη καὶ ἡ νέα τάξις ἀστώων τῶν νήσων.

Οἱ δύο ὑπ' ὄψιν αἰῶνες εἶναι ἐκ τῶν ὀλιγώτερον διερευνηθέντων ὀλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ εὐκόλως ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ὁ συγγραφεὺς κατέβαλε πολὺν μόχθον διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἔργου. Συνεκέντρωσε πλούσιον ὕλικὸν ἔχι μόνον ἐκ τῆς εὐρυτάτης βιβλιογραφίας τὴν ὅποιαν γνωρίζει ἄριστα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πρώτων πηγῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, τουρζικῶν ἀρχείων, συγγραμμάτων περιηγητῶν, βιβλίων σλαβικῶν. Καὶ διὰ ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως ὅλων τῶν στοιχείων κατώρρωσε νὰ χύσῃ ἄφθονον φῶς εἰς τὰς περιπετείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, τὸ ὅποιον θὰ ἐπαυξηθῆ διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἐπομένου ἡμῆτόμου. Ἡ προσφορὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορικὴν ἔρευναν διὰ τοῦ παρόντος τόμου εἶναι ἀνυπολόγιστου ἀξίας.

Παν. Κ. Χρήστου.

A Theological Book List, Raymond P. Morris, Produced by the Theological Education Fund of the International Missionary Council..., n. p., 1960, pp. XIV-242.

Ὁ κατάλογος οὗτος τῶν θεολογικῶν βιβλίων ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ταμείου τῆς Θεολογικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ἐνὸς ἰδιαίτερου γραφείου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Διεθνοῦς Ἱεραποστολικοῦ Συμβουλίου (τοῦ Τμήματος τοῦ Παγκοσμίου Ἐδαγγελισμοῦ καὶ Ἱεραποστολῆς τοῦ Π.Σ.Ε. ἀπὸ τοῦ 1961) διὰ τὰ θεολογικὰ σεμινάρια καὶ κολλέγια ἐν Ἀφρικῇ, Ἀσίᾳ, Λατινικῇ Ἀμερικῇ καὶ Νοτιοδυτικῷ Εἰρηνικῷ. Τὸ Ταμεῖον τῆς Θεολογικῆς Ἐκπαιδεύσεως ἰδρύθη μετ' σκοπὸν τὴν παροχὴν προγραμματισμένης βοήθειας πάσης φύσεως εἰς τὰ Προτεσταντικὰ κυρίως Θεολογικὰ ἰδρύματα τῶν ὡς ἄνω περιφερειῶν. Ἐντὸς δὲ ταύτης περιλαμβάνεται καὶ ἡ βοήθεια εἰς βιβλία, ἄτινα καὶ πρὸς εὐκολίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιλέγωνται ἐκ τοῦ ὑπὸ σημειώσιν καταλόγου. Τοῦτον κατήρτισεν ὁ κ. Ρ. Π. Μόρρις, καθηγητῆς τῆς Ὀρθοσκευτικῆς Γραμματολογίας καὶ Βιβλιοφύλαξ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Γαίηλ, τῇ συνεργασίᾳ 80 περίπου προσώπων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καθηγητῶν.

Ὁ παρῶν κατάλογος περιλαμβάνει πρόλογον, εὐχαριστίας πρὸς τοὺς συνεργάτας, πίνακα περιεχομένων καὶ συγγραφέων, εἰς δὲ τὸ κυρίως μέρος 5472 τίτλους βιβλίων, ἅτινα καὶ ἀνήκουν γενικῶς εἰς τοὺς τέσσαρας κλάδους τῆς Θεολογίας, τὸν ἐρμηνευτικόν, τὸν ἱστορικόν, τὸν συστηματικόν καὶ τὸν πρακτικόν, χωρὶς νὰ λησμονῶνται ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ Ὀρθοσκευολογία. Τὰ ἀριθμοῦμενα μελετήματα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γεγραμμένα εἰς τὴν ἀγγλικήν, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι δὲν σημειοῦνται καὶ ἔργα εἰς ἄλλας γλώσσας, τὴν γαλλικὴν, τὴν γερμανικὴν, τὴν ἰταλικήν, τὴν ὀλλανδικήν, τὴν σουηδικήν, κ.τ.λ.

Ἐκάστου ἔργου ἀπαριθμοῦνται τὰ κύρια στοιχεῖα, ὡς εἶναι, ὁ συγγραφεὺς, ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου, ὁ μεταφραστὴς ἐὰν ὑπάρχῃ, ὁ ἀριθμὸς τῶν τόμων ἐὰν ὑπάρχουν πλείονες τοῦ ἐνός, ἡ ἐκδόσις, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς ἐκδόσεως, ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων. Ἐὰν ἔργον τι εἶναι συλλογικοῦ χαρακτῆρος παρατίθενται τὰ ὀνόματα τοῦ ἐπιμεληθέντος τῆς ἐκδόσεως καὶ πάντων τῶν συνεργατῶν μετὰ τὰς ἐργασίας αὐτῶν καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σελίδων μιᾶς ἐκάστης. Ἐὰν ἔργον τι εἶναι μετάφρασις ἐξ ἄλλης γλώσσης καταγράφεται καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Ἡ τιμὴ τῶν βιβλίων δὲν καταχωρεῖται. Ἔργα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως εἰς τὰς αὐτὰς ὑποδιαιρέσεις δὲν ἀκολουθοῦν τὴν χρονολογικὴν σειρὰν. Οἱ βιβλιογραφικοὶ κατάλογοι καὶ τὰ περιοδικὰ ἀλλαχού μὲν συναν-

τῶνται κεχωρισμένως, ἐνῶ εἰς ἄλλα μέρη ἐντὸς τῶν συναφῶν ὑποδιαιρέσεων. Εἰς διάφορα ἔργα σημειοῦνται εἰδικῶς τὰ ἐν αὐτοῖς κεφάλαια τῆς βιβλιογραφίας. Ἔργα τινὰ καταγράφονται πλέον τῆς μιᾶς φορᾶς, ἄνευ ὅμως δευτέρας ἀριθμήσεως. Αἱ ἐκδόσεις εἶναι κυρίως τοῦ Κ' αἰῶνος, σημειοῦνται ὅμως καὶ ἔργα ἐκδοθέντα κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα.

Σπουδαῖον γνῶρισμα τοῦ μετὰ χειρὸς βιβλιογραφικοῦ καταλόγου ἀποτελοῦν αἱ πάσης φύσεως κρίσεις ἢ ἐπεξηγήσεις εἴτε τοῦ ἐπιμεληθέντος τῆς ἐκδόσεως, εἴτε ἄλλων συνεργατῶν, εἴτε καὶ ἐκ βιβλιοκρισιῶν λαμβανόμεναι, αἵτινες συνοδεύουν τὰς περισσοτέρας ἐκ τῶν καταχωρουμένων ἐν αὐτῷ μελετῶν, κρίσεις ἢ ἐπεξηγήσεις ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἔργων, ἐπὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀκολουθουμένης μεθόδου ἐρεύνης καὶ κατατάξεως τῆς ὕλης καὶ ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν.

Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων σημειοῦνται τὰ δυσῆρετα ἔργα, τὰ ὅσα δέον νὰ μεταφρασοῦν εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ τὰ ὅσα ἐξηγητήθησαν καὶ δέον, λόγῳ τῆς σημασίας αὐτῶν, νὰ ἐπανεκδοθοῦν.

Ἐπὶ μιᾶς τόσον ἐπιμελημένης ἐκδόσεως εἶναι δύσκολον νὰ ἐκφέρῃ τις ἀρνητικὰς κρίσεις. Μολονότι αὕτη εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος δι' ἓνα εἰδικὸν σκοπὸν παρὰ ταῦτα ἀποτελεῖ συμπλήρωμα οὐσιαστικῶν πάσης θεολογικῆς βιβλιοθήκης καὶ παντὸς μελετητοῦ τῆς Θεολογίας. Ἡμεῖς οἱ Ὁρθόδοξοι πρὸ τοιούτων ἔργων ἐξυπηρετοῦντων τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην γενικῶς ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐκφέρωμεν στερεοτύπως σχεδὸν πάντοτε τὴν παρατήρησιν διὰ τὴν παράθεσιν ἐλαχίστων μόνον τίτλων, ἀναφερομένων εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ Θεολογίαν (σ. 92-4, 113-4, 198 κ.ἀ.) εἴτε εἰς εἰδικὰ κεφάλαια, εἴτε εἰς τὰ ἐπὶ μέρους τοιαῦτα, καὶ τοῦτο διότι κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν θεολογικῶν ἀντιδόσεων τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς συνεχιζομένης εἰσέτι ἀγνοίας τῶν περὶ ἡμᾶς πραγμάτων ἐντὸς τῶν μὴ Ὁρθόδοξων θεολογικῶν κύκλων.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης.

A Theological Book List of Works in English compiled by A. Marcus Ward (pp. XIV-41), French Frank Michaeli (pp. VI-49), German Hans-Werner Gensichen (pp. V-30), Portuguese Aharon Sapsezian (pp. VI-21), Spanish Carlos Gattinoni (pp. VII-43), produced by the Theological Education Fund..., London-Edinburgh, 1963, pp. XXXVIII-184.

Ὁ δεύτερος οὗτος βιβλιογραφικὸς κατάλογος ἐξεδόθη ὡς συνέχεια καὶ συμπλήρωμα ἐν τισι τοῦ πρώτου πρὸς ἐξυπρέτησιν τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ. Εἰδικὸν γνῶρισμά του εἶναι ὅτι παραθέτει κεχωρισμένως ἐκτὸς τῆς ἀγγλικῆς καὶ εἰς ἄλλας τέσσαρας γλώσσας, τὴν γαλλικὴν, τὴν γερμανικὴν, τὴν πορτογαλικὴν καὶ τὴν ἰσπανικὴν τὰ σπουδαιότερα θεολογικὰ συγγράμματα. Ὁ ἀγγλικὸς κατάλογος ἐμφανίζεται ὡς συνέχεια τοῦ πρώτου, παρατιθεμένων ἔργων ἐκδοθέντων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1958 μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1962, μετ' ἐλαχίστων ἐξαίρέσεων, ἐνῶ οἱ ἄλλοι περιλαμβάνουν βιβλία ἐκδοθέντα ἀπὸ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος μέχρι τῶν ἄρχων τοῦ 1963. Γενικῶς εἰς ὅλους ἀκολουθεῖται τὸ αὐτὸ σχεδιάγραμμα τοῦ καθηγητοῦ Μόρρις, με ἐλευθερίαν τινὰ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. Εἰς τὸν δεύτερον τοῦτον κατάλογον ἐλλείπουν σχεδὸν αἱ ἐπὶ τῶν ἔργων κρίσεις ἢ εἶναι πενυχρόταται. Εἰς τὸ γαλλικὸν καὶ τὸν γερμανικὸν κατάλογον καταγράφεται καὶ ἡ τιμὴ τῶν βιβλίων. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης συλλογῆς συναντῶμεν τὰ ὄνόματα τῶν συγγραφέων κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν, ὁμοῦ μετὰ τῶν τίτλων τῶν ἐργασιῶν των πρὸς εὐκολίαν τῶν ἀναγναστῶν.

Διὰ τῶν δύο τούτων βιβλιογραφικῶν καταλόγων ὁ μελετητὴς τῆς Θεολογίας ἔχει πρὸ αὐτοῦ ἐν πρώτῃ τάξεως βοήθημα βιβλιογραφικὸν διὰ τὰς ξένας γλώσσας.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης.

Willi Marxsen, *Einleitung in das Neue Testament. Eine Einführung in Ihre Probleme* Gütersloh (-er Verlagshaus Gerd Mohn) 1963, σελ. 238.

Ὁ συγγραφεὺς, καθηγητὴς τῆς Κ.Δ. εἰς τὴν προτεσταντικὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Münster, προσφέρει διὰ τοῦ παρόντος ἔργου μίαν συνοπτικὴν Ἐισαγωγὴν εἰς τὴν Κ.Δ., μετὰ στοιχείων τινῶν βιβλικῆς θεολογίας. Θεολογικὴ προϋπόθεσις τῆς ἱστορικῆς διαπραγματεύσεως τῶν ἐπὶ μέρους βιβλίων τῆς Κ.Δ. εἶναι διὰ τὸν σ. ἡ θεμελιώδης σκέψις τοῦ G. L. Baue (1755-1806) ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Biblische Theologie des Neuen Testamentes» (1800-1802), ὅτι ἡ καινοδιαθηκικὴ θεολογία εἶναι «ἡ χριστιανικὴ ἱστορία δογμάτων ἐν τῇ ἐξελεῖσι αὐτῆς ἐντὸς τῆς Κ.Δ.». Ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ὁ σ. ἐξαιρεῖ τὴν ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ὀρθὴ τοποθέτησις ἐκάστου βιβλίου τῆς Κ.Δ. εἰς τὸ ἱστορικὸν του πλαίσιον ἀποτελεῖ ὄρον διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐξελεξέως καὶ ἄρα τὴν κατανόησιν τοῦ κηρυττομένου Λόγου τοῦ Θεοῦ (σ. 16 ἐξ.). Βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἡ διαπραγματεύσις τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. ἀκολουθεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν (κατὰ τὴν γνώμην τοῦ σ.) χρονολογικὴν σειρὰν τῆς συγγραφῆς τῶν.

Ὡς ἀσφαλῶς παύλαιοι ἐπιστολαὶ θεωροῦνται ἡ Α' Θεσ. (+ 50 ἐξ Ἀθηνῶν ἢ Κορινθου), Γαλάτ. (ὑπόθεσις Βορείου Γαλιλαίας, σελ. 46), Φίλιππ. (πιθανῶς μεταγενεστέρα συλλογὴ ἐκ τριῶν παυλείων ἐπιστολῶν: Α: 4, 10-20, Β: 1,1-3,1. 4, 4-7. 21-23, Γ: 3, 2-4,3. 8-9, σελ. 59. Πρβλ. G. Bornkamm, *Der Philiperbrief als paulinische Briefsammlung* ἐν: *Neotestamentica et Patristica*, Freundesgabe f. O. Cullmann, 1962, σελ. 192 ἐξ.), Φιλίμμ. Α' Κορινθ. (ἐνιαία, σελ. 72), Β' Κορινθ. (συμπλήρημα ἐκ μίαις συμπιλωτικῆς ἐπιστολῆς: 1,3-2,13 καὶ 7,5-16, μίαις Ἀπολογίας ἀποτελούσης κατὰ τὸν G. Bornkamm τὸ θεολογικῶς σπουδαιότερον μέρος τῆς ἐπιστολῆς: 2, 14-6,13 καὶ 7, 2-4, μίαις ἐντόνου πολεμικῆς 10-13, δύο ἐπιστολῶν διὰ τὴν συλλογὴν βοηθημάτων 8 καὶ 9 καὶ μίαις, πιθανῶς μὴ παυλείου, ἀποκαλυπτικῆς παραινέσεως: 6, 14-7,1. Πρβλ. G. Bornkamm, *Die Vorgeschichte des sogenannten zweiten Korintherbriefes*, 1961) καὶ Ρωμ. (Κεφ. 16: ὑπόθεσις ἀπολεσθείσης ἐπιστολῆς πρὸς Ἐφεσ. κ.λ.π., σελ. 100). Μετὰ τὴν Α' Θεσ. ἐξετάζεται ἡ Β' Θεσ., τὴν ὅποیان ὁ σ. τοποθετεῖ, οὐχ ἴσως ἄνευ ἐπιφυλάξεων, μετὰ τὸ 70 (πρβλ. H. Braun, *Zur nachpaulinischen Herkunft des zweiten Thessalonicherbriefes*, ZNW 44 (1952/53) σελ. 152-156).

Εἰς τὴν διαπραγματεύσειν τῶν συνοπτικῶν ἔκκει ἐκ τῆς «σήμερον γενικῶς ἀποδεκτῆς θεωρίας περὶ δύο πηγῶν» (τῶν H. J. Holzmann καὶ B. Weiss) καὶ τῆς «μορφωτο-στορικῆς μεθόδου» (Formgeschichtliche Methode). Ἀκολουθῶν τὸν Wrede δέχεται, ὅτι ὁ Μάρκος διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ «μυστικοῦ τοῦ Μεσσίας» («Messiasgeheimnis»). Τὸ κατὰ Μάρκον Ἐβανγγέλιον, «ὃν ἔργον μετὰ τὸ Πάσχα καὶ Περουσία» (σελ. 127) συγγραφεὺς μετὰ 67 καὶ 69 (σελ. 129), πιθανὸν νὰ περατοῦται εἰς 16,8. Ἀξιοπρόσεκτος ὁ ὅρος Γαλλιλαία. (Πρβλ. W. Marxsen, *Der Evangelist Markus. Studien zur Redaktionsgeschichte des Evangeliums*. 2 Aufl. 1959). Ὁ συγγραφεὺς τοῦ κατὰ Ματθαῖον παραμένει ἄγνωστος (σελ. 136). Ἡ ὑπόθεσις τοῦ K. Stendahl (*The school of St. Matthew and its use of the Old Testament*, 1954), ὅτι τὸ εὐαγγέλιον δὲν εἶναι ἔργον ἑνὸς μεμονωμένου συγγραφέως ἀλλὰ μίαις σχολῆς, στερεῖται ἐπαρκῶς ἐπιχειρηματολογίας. Ὁ Λουκάς, ὁ πιστεύων ἱστορικῶς (σ. 138), συμπλέκει ἐν τῷ εὐαγγελίῳ του, χωρὶς νὰ ταυτίσῃ, τὴν ἱστορίαν τῆς Θείας Οἰκονομίας, μετὰ τῆς θύραθεν ἱστορίας. Ἡ ἱστορία διακρίνεται εἰς τρεῖς ἐποχάς, τὸν χρόνον τοῦ Ἰσραὴλ (τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν), τὸν χρόνον τοῦ Ἰησοῦ ὡς τὸ κέντρον τοῦ Χρόνου (Πρβλ. H. C. O. n z e l m a n n, *Die Mitte der Zeit Studien zur Theologie des Lukas* 4 Aufl. 1962) καὶ τὸν χρόνον τῆς Ἐκκλησίας (σελ. 139). Ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ εὐαγγελίου, διὰ τὸν ὅποιον δὲν ὑπάρχει πρόβλημα Ἰσραὴλ—Ἐκκλησίας (σελ. 141), γράφων περὶ τὸ 90 «ἴαν πιθανῶς» ἐν Συρίᾳ—Πα-

λαιστίνῃ δὲν τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς παυλείου θεολογίας (σελ. 143). Ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι συνοδὸς τοῦ Παύλου. Κατὰ τὸν Marxsen ἡ ἀμφισβήτησις τῆς παυλείου καταγωγῆς τῶν Β' Θεσσ., Κολοσ., Ἐφεσ., Α' καὶ Β' Τιμ., Τίτ., Ἐβρ. ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν βιβλικὴν θεολογίαν, διότι οὕτω καθίσταται δυνατὸν νὰ κατανοηθοῦν ὀρθῶς αἱ ἐπιστολαὶ αὗται (σελ. 153). Διὰ τὰς Καθολικὰς Ἐπιστολάς προτιμᾶται (σελ. 192) ἡ ὀνομασία «Ἐκκλησιαστικαὶ Ἐπιστολαὶ» («Die Kirchenbriefen») συμφώνως πρὸς τὴν ἔκδοσιν Das Neue Testament Deutsch, neues Göttinger Bibelwerk hrsg. v. P. Althaus und G. Friedrich. Ἡ Β' Πέτρου θεωρεῖται ὡς τὸ πιθανῶς τελευταῖον βιβλίον τῆς Κ.Δ. γράφεν τὸ 130/140 ὑπὸ ἀγνώστου συγγραφέως (σελ. 208). Τὰ ἰωάννεια κείμενα ἐξετάζονται ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἐπόψεως τῆς ἐσχατολογίας αὐτῶν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου δὲν φαίνεται, κατὰ τὸν Marxsen, νὰ εἶναι αὐτόπτης μάρτυς τῶν μαρτυρουμένων (σελ. 219). Ἡ Α' Ἰωάν. θεωρεῖται ὡς μορφολογικῶς πρωτότυπον γραμματικῶν εἶδος (σελ. 220). Αἱ Β' καὶ Γ' Ἰωάν. ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν ἰωάννειον «σχολήν», πάντως δὲν εἶναι βέβαιοι, ὅτι συνγράφησαν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς Α' (σελ. 227). Τὴν διαπραγματεύσειν τῆς λεγομένης εἰδικῆς εἰσαγωγῆς κλείει τὸ κεφ. περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Τὴν θέσιν μιᾶς «γενικῆς εἰσαγωγῆς» κατέχουν σύντομα ἐπιλεγόμενα, ἐνθα σημειοῦται, ὅτι ὁ κύριος κανὼν προηγεῖται τῆς Κ.Δ. (σελ. 236) καὶ δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται μετ' αὐτῆς (σελ. 238).

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συνεχῶν ἐκδιδομένων μελετῶν ἐπὶ τῆς Κ.Δ. ὁ σ. ἀναφέρει βιβλιογραφικῶς ἐλαχίστας, ἀντιπροσωπευτικὰς καὶ κατὰ προτίμησιν εὐκόλως προσιτὰς εἰς τοὺς ἀναγνώστας του. Ἐκ τῶν τελευταίων, ὁ μὲν εἰδικὸς καινοδιαθηκολόγος πληροφορεῖται περὶ τῆς θέσεως τοῦ διαμαρτυρομένου συγγραφέως (ἀντιπροσωπεύοντος εἰς πολλὰ σημεῖα ὀπωσδήποτε ἀπαράδεκτον διὰ τὴν ὀρθοδόξον θεολογίαν γραμμὴν) ἐναντι τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀτασιαζομένων προβλημάτων τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ.Δ., ἐνῶ ὁ μὴ εἰδικός, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ κυρίως ἀπευθύνεται τὸ ἔργον, λαμβάνει μιαν γενικὴν, εἰκόνα τῆς καινοδιαθηκικῆς ἐρευνῆς ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ σ. καὶ χωρὶς νὰ περιπλέκεται εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων.

Κωνσταντῖνος Ε. Παπαπέτρου.